

CONSIMȚĂMÂNTUL VICTIMEI – CAUZĂ JUSTIFICATIVĂ SAU CAUZĂ CARE ÎNLĂTURĂ CARACTERUL PENAL AL FAPTEI?

Raluca Gabriela IONUȘ

Catedra Drept Penal și Criminologie

Analyzing the law doctrine, we can trace different opinions regarding the matter of the victim's consent in criminal law. Thus, through this investigation we are determined to identify the correct name and exact legal nature of this penal institution. In this regard, in our approach, built on the Russian and Western scientific doctrines; we proposed to confront different visions of the posed problem. Therefore, regarding the victim's consent as a justification of the offense, we finally reached the conclusion that in criminal law the justification name assigned to the consent of the victim is considered more accurate and in any case, closer to its relevant legal content.

Prin esența și conținutul său, consimțământul victimei în dreptul penal reprezintă o cauză circumscrisă prin lipsa elementelor constitutive ale infracțiunii. Această semnificație ne oferă, la prima vedere, posibilitatea de a concepe consimțământul victimei drept cauză care exclude caracterul penal al faptei. De altfel, în cea mai mare parte a viziunilor doctrinare, atât în literatura de specialitate rusă [1], cât și în cea din Republica Moldova [2], consimțământul persoanei la cauzarea unor daune propriilor interese este atribuit cauzelor care exclud caracterul penal sau infracțional al faptei. Este oare corectă această apreciere? În vederea atingerii demersului nostru științific, în cele ce urmează vom analiza câteva opinii care se opun situației de mai sus.

În doctrina spaniolă, italiană, portugheză și germană, consimțământul persoanei la cauzarea unor daune propriilor interese este conceput drept cauză justificativă. Această orientare se datorează faptului că în legislația penală a statelor reprezentate de exponenții acestor viziuni există prevederi exprese privind consimțământul victimei. Bunăoară, art.50 CP al Italiei [3], art.38 CP al Portugaliei [4], art.7 din Capitolul XIV al Codului Penal al Suediei [5], § 228 CP al Germaniei [6] atribuie consimțământul victimei la categoria cauzelor justificative.

Aici apare ca firească întrebarea: Putem pune oare semn de egalitate între cauzele justificative și cauzele care înlătură caracterul penal al faptei? Pentru a da un răspuns explicit, trebuie să cercetăm întâi de toate categoria juridico-penală de „caracter penal al faptei”.

În literatura de specialitate este unanim recunoscută opinia conform căreia caracterul penal sau infracțional al unei fapte reprezintă „*însușire sintetică a faptei ce decurge din întrunirea trăsăturilor esențiale ale infracțiunii. Caracterul infracțional al faptei este exclus atunci când lipsește una din trăsăturile esențiale: vinovăția, pericolul social, prevederea în legea penală și, în acest sens, pe cale de consecință, este exclusă răspunderea penală*” [7].

Articolul 14 din Codul penal al Republicii Moldova specifică următoarele trăsături pe care trebuie să le întrunească fapta pentru a fi calificată drept infracțiune:

- gradul și caracterul prejudiciabil (art.15 CP RM), sau trăsătura „calitativă și cantitativă a unei infracțiuni” [8], adică urmarea periculoasă, sau, conform Codului penal al Republicii Moldova în redacția din 1961, „social-periculoasă”;
- prevederea în legea penală, adică respectarea principiului legalității incriminării și a pedepselor (conform adagiului roman „*nullum crimen sine lege*” – nu există infracțiune fără prevedere în lege);
- săvârșirea cu vinovăție, adică cu întrunirea elementelor de conștientizare și de voință pentru comiterea faptei, respectiv „atitudinea psihică conștientă și volitivă a persoanei în procesul comiterii infracțiunii, care, împreună cu motivul și scopul, constituie latura subiectivă a infracțiunii” [9];
- pasibilă de pedeapsa penală, deoarece numai prin stabilirea unei pedepse dreptul penal capătă un sens, în vederea atingerii scopului legii penale, așa cum acesta este definit de art.2 CP RM, astfel încât urmarea săvârșirii de infracțiuni să fie conștientizată de întreaga populație, în sensul că fiecare faptă penală comisă nu va rămâne fără urmări, legea penală prevăzând expres, pentru fiecare infracțiune, pedepse penale.

Există două aspecte pe care trebuie să le avem în vedere când analizăm infracțiunea pentru, a stabili dacă sunt întrunite trăsăturile acesteia: pe de o parte, unul legat de îndeplinirea tuturor trăsăturilor reținute în art.14 CP RM, care este, în fapt, o simplă încadrare a conținutului constitutiv al faptei comise în tipologia schematică oferită de legiuitor prin enumerarea trăsăturilor, dar și unul de negație a caracterului penal al

acestei fapte, în eventualitatea existenței unei cauze care înlătură caracterul penal al faptei. În acest context, suntem de părere că acest caracter de negare se reflectă, în fapt, prin absența elementului injust al infracțiunii, trăsătură asupra căreia vom reveni mai târziu.

În doctrina penală românească s-au putut constata rețineri extrem de serioase asupra conceptualizării doctrinei de „cauze justificative”, explicabile însă de contextul apariției unei legislații penale românești care concorda spiritului socialist al anilor 1960; aceasta impunea noi reguli, nefiind în măsură să accepte posibilitatea pertinentei unor opinii exprimate de reprezentanții „capitalismului decadent”. Astfel, unii autori [10] au arătat că toate cauzele care înlătură caracterul penal al faptei exclud implicit infracțiunea, și, deci, vinovăția și răspunderea penală, încât este neștiințific să se dea denumirea de cauze de neresponsabilitate numai unei părți din aceste cauze. Pe de altă parte, toate cauzele care înlătură caracterul penal al faptei operează în baza unei dispoziții de lege, așa că în raport cu ordinea de drept toate sunt „cauze justificative”. Ce reprezintă însă cauzele justificative?

Într-o primă definiție, cauzele justificative ar reprezenta acele circumstanțe obiective, independente de psihologia infractorului, ce dezarmează reacția socială împotriva autorului faptei, determinând nu numai înlăturarea răspunderii penale a acestuia, dar și dispariția, într-un mod absolut, a caracterului penal al faptei [11].

Noțiunea de cauze justificative [12] ar include ideea că, în cazul comiterii unor fapte penale și dacă există aceste cauze justificative, atunci acele fapte penale nu vor constitui infracțiuni, fiind justificate. Se poate spune că faptele comise în condițiile unor cauze justificative exclud trăsătura antijuridicității (elementul injust). În orice caz, fie că se acceptă că antijuridicitatea [13] este o componentă separată a infracțiunii, fie că se apreciază că aceasta este una subsumată elementului legal – prevederii faptei în legea penală, cauzele justificative sunt elemente care determină inexistența infracțiunii, iar ființa lor nu poate fi detașată totalmente de componenta legală a infracțiunii.

Din definițiile date cauzelor justificative reiese că împrejurările care constituie asemenea cauze sunt activități ce aparțin subiectelor de drept, care constau în manifestări exteriorizate în sfera relațiilor sociale. De aceea, s-a susținut [14] că este preferabil să se folosească expresia „cauze justificative” sau o altă expresie echivalentă pentru a desemna acele împrejurări prevăzute de lege care exclud întrunirea elementului legal. Într-adevăr, când se pune problema incidenței unei cauze justificative, se cercetează conformitatea voinței făptuitorului cu legea, respectiv dacă legea permitea sau nu o asemenea conduită, în timp ce în cazul în care este vorba de existența unei cauze de excludere a vinovăției, ceea ce se analizează sunt procesele de natură subiectivă (psihică) existente în psihicul agentului la data săvârșirii faptei.

Pe de altă parte, având în vedere faptul că în cazul incidenței cauzelor justificative nu se pot lua față de făptuitor măsuri de siguranță, dar acestea se pot lua în cazul făptuitorului care a acționat fără vinovăție, deși fapta nu este infracțiune, se vedește ca fiind necesară o departajare a cauzelor care exclud luarea măsurilor de siguranță de cauzele care nu permit ca acestea să fie dispuse. Prin urmare, singura discuție care își găsește relevanță este numai dacă expresia „cauză justificativă” este cea potrivită.

În ipoteza cauzelor justificative, fapta nu constituie infracțiune, deoarece, obiectiv, este permisă în raport cu ordinea juridică în ansamblu, pe când în situația cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei, conduita concretă nu constituie infracțiune lipsind procesele psihice ale vinovăției, procese care se evaluează distinct. Așadar, linia de demarcare dintre cele două cauze rezidă în temeiul de excludere a infracțiunii. Această delimitare exclude orice confuzie între cele două categorii de cauze: cele justificative trebuie să lipsească, pentru ca fapta obiectivă să prezinte caracter penal, iar cele care înlătură vinovăția nu pot fi evaluate decât în raport cu o faptă care, obiectiv, prezintă trăsăturile unei infracțiuni.

Mai mult ca atât, potrivit opiniei reputatului profesor G. Antoniu [15], existența cauzelor justificative se legitimează nu numai din punct de vedere teoretic, dar și practic. Spre deosebire de cauzele care înlătură vinovăția și care pun în discuție numai procesele psihice cu care a acționat agentul, cauzele justificative înlătură caracterul ilicit al faptei. Înlăturarea vinovăției presupune că fapta continuă să fie ilicită (nepermisă), dar subiectul nu va fi tras la răspundere din lipsa vinovăției. Cauzele justificative fac să dispară însuși ilicitul faptei; or, din nepermisă aceasta devine tolerată de lege. Aceasta se explică prin încuviințarea explicită sau implicită a unor activități care în sine prezintă pericol social, dar, integrate unor activități permise sau lipsite de acest pericol, sunt admisibile în principiu ca urmare a justificării lor sociale.

Un exemplu elocvent la acest capitol îl reprezintă actul de prelevare de organe sau țesuturi pentru transplantare sau actul de recoltare de sânge, acte care își pierd legalmente caracterul său infracțional datorită Legii Republicii Moldova, nr.42-XVI, privind transplantul de organe, țesuturi și celule umane [16] și Legii

Republicii Moldova, nr.241-XVI, privind donarea de sânge și transfuzia sanguină [17]. Exemplele enunțate reprezintă situații cu caracter de excepție, având drept scop salvagardarea unor valori deosebit de importante, situații cu totul particulare în care faptele prevăzute la art.151 sau, după caz, la art.152 CP RM nu pot fi imputate în principiu făptuitorului. Tocmai din aceste considerente pare a avea o cotație înaltă doctrina occidentală [18], care concepe consimțământul victimei drept fapt justificativ cu caracter excepțional și limitat.

Într-o altă ordine de idei, denumirea de cauze care înlătură caracterul penal al faptei ar părea să echivaleze cu înlăturarea ilicitului. Astfel concepute lucrurile, toate cauzele ar fi justificative. În realitate, în Codul penal român din 1968 [19] sub această denumire sunt menționate cauzele care exclud vinovăția, ceea ce, conceptual, înseamnă a lăsa neatins ilicitul faptei. Dacă sub această denumire s-ar fi enumerat cauzele care înlătură ilicitul, ar fi însemnat ca acestea să producă efecte *in rem*. Se știe însă că temeiurile care exclud vinovăția sunt personale (ele exclud, de exemplu, participația numai dacă în persoana instigatorului sau complicelui a existat o cauză de înlăturare a vinovăției), pe când cauzele justificative sunt reale și exclud participația în orice condiții. Sub acest aspect, nu numai că este științific, dar și necesar să se facă deosebire între cauzele justificative și cele de nevinovăție, ținându-se seama de specificul fiecărui grup de cauze, precum și de efectele diferite pe care le produc [20]. De aceea, Tr.Pop [21] afirmă că efectele cauzelor justificative sunt mai largi, fiindcă aceste cauze suprimă chiar natura injustă a actului, ele fac să dispară nu numai responsabilitatea penală, dar și cea civilă: *neminem laedit qui jure fecit*.

Faptele justificative nu sunt subiective, ci obiective sau reale, ele justifică și pe participant. Din aceste considerente, ni se pare alogică opțiunea legiuitorului român și a legiuitorului moldovean, *de lege lata*, să atribuie legitima apărare și starea de extremă necesitate la categoria cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei, care în esență exclud vinovăția. Atât legitima apărare, starea de extremă necesitate, cât și consimțământul victimei sunt atribute ale faptei, nu ale subiectului, de aceea ele nu pot fi tratate drept cauze de nevinovăție. În același timp, această opțiune legislativă se explică prin faptul că la elaborarea legii penale a acestor state, neavându-se la dispoziție instituția cauzelor justificative, s-a apelat la cauzele care înlătură caracterul penal al faptei, în mod global.

De remarcat că o incursiune de retrospectivă în materia etalată ne permite a evoca că, potrivit Codului penal român în redacția din 1936 [22], legitima apărare și starea de extremă necesitate erau considerate cauze justificative, nu însă cauze care înlătură caracterul penal al faptei. Noțiunea de cauză justificativă atribuită consimțământului victimei este considerată ca fiind mai corectă și, în orice caz, mai aproape de un conținut juridic pertinent [23]. Considerăm că legiuitorul român, prin introducerea în noul Cod penal (adoptat prin Legea nr.286 din 17 iulie 2009 [24]) a sistemului cauzelor justificative și dispersarea acestora de cauzele de neimputabilitate, s-a condus nu doar de prevederile Codului penal în redacția din 1936, dar și de rațiunile arătate mai sus, astfel încât să se realizeze armonizarea dreptului penal material român cu sistemele de drept ale celorlalte state membre ale Uniunii Europene, ca o premisă a cooperării judiciare în materie penală bazată pe recunoaștere și încredere reciprocă.

În concepția profesorului G.Antoniou [25], în măsură în care se recunoaște existența unor cauze justificative expresie a ordinii juridice de ansamblu și care pot înlătura concluzia care se desprinde de tipicitatea faptei, apare necesitatea ca legiuitorul să consemneze complet trăsăturile esențiale ale infracțiunii după modelul legii penale germane: tipicitate, antijuridicitate și vinovăție. Astfel, antijuridicitatea se exprimă printr-o condiție negativă, și anume: să nu existe vreuna dintre cauzele justificative, concepție de deplin întemeiată care își găsește reflectare în prevederile art.15 al Codului penal român sub noțiunea de „*nejustificată*”.

O atare rezolvare legislativă ar fi benefică și pentru legea penală a Republicii Moldova. Pentru soluționarea pertinentă a acesteia, propunem, *de lege ferenda*, includerea elementului antijuridic printre trăsăturile infracțiunii, cu un posibil nou conținut al art.14 alin.(1) CP RM, respectiv: „Infracțiunea este o faptă *antijuridică* (sau *injustă*) prejudiciabilă, prevăzută de legea penală, săvârșită cu vinovăție și pasibilă de pedeapsă penală”.

S-ar putea motiva că această completare nu este necesară, deoarece recunoașterea antijuridicității, ca trăsătură a infracțiunii, poate avea loc prin expresia „faptă prevăzută de legea penală”, căreia, în doctrină, i se atribuie accepțiunea de faptă incriminată sau faptă prevăzută de o normă de incriminare. Or, elementul injust (antijuridicitatea) nu este reținut în prezenta trăsătură a prevederii din legea penală, și în acest sens se impune completarea la care am făcut referire mai sus.

De asemenea, s-ar mai putea motiva faptul că numai atunci când cauzele care înlătură caracterul penal al faptei devin incidente se poate aborda problematica inexistenței antijuridicității, deoarece în aceste cazuri există o justificare legală care face ca fapta respectivă să nu fie calificată drept infracțiune, avându-se în vedere că nu sunt întrunite trăsăturile care formează caracterul penal al acesteia.

Prin propunerea noastră de completare dorim să subliniem că, dacă definim infracțiunea prin trăsăturile sale principale, atunci între acestea trebuie să se regăsească, în mod obligatoriu, și trăsătura elementului injust, al antijuridicității faptei, tocmai în ideea de simplificare a determinării existenței faptei penale prin precizarea unei definiții complete.

Prin efectuarea unei analize doctrinare a „cauzelor justificative” am arătat că există preocupări pentru analizarea distinctă a cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei în funcție și de existența unui temei, a unei justificări sau motivații legale pentru comiterea unei fapte penale, sens în care fapta respectivă își pierde caracterul penal devenind o faptă permisă de legea penală, beneficiind de un temei legal pentru care autorul nu mai este tras la răspundere penală.

Trebuie însă să precizăm că, în conformitate cu actualul stadiu al legii Republicii Moldova, orice discuție privind cauzele justificative, după criteriul enunțat anterior, al existenței unui temei juridic, sau conform clasificării, în funcție de conștientizarea acțiunii și a acceptării prejudiciabilității faptei, în cauze justificative și în cauze de neculpabilitate (nevinovăție) nu este permisă, sub nici o formă, decât cu un caracter dialectic, de confruntare științifică, fără nici un fel de bază juridico-legislativă.

Deoarece la momentul actual legea determină care sunt cauzele care înlătură caracterul penal al faptei și numai legea este izvor de drept penal în sistemul legislativ al Republicii Moldova, nu și analogia sau precedentul judiciar sau doctrina și jurisprudența, este posibilă doar o discuție teoretică asupra ceea ce poate clasifica aceste cauze, criteriile utilizate oferind o serie de răspunsuri față de care legiuitorul, în măsura în care propunerile noastre sunt pertinente și acceptate ca atare, va putea ține cont la o eventuală viitoare modificare a conținutului legii penale actuale.

Pornind de la alegația potrivit căreia cauzele justificative, în măsura în care permit sau impun realizarea unei fapte tipice, conferă făptuitorului un adevărat drept de a acționa, astfel că persoana vătămată prin acțiunea realizată în temeiul și în cadrul limitelor cauzei justificative nu este autorizată să reacționeze [26], din acest punct de vedere – al naturii juridice exacte – considerăm că consimțământul victimei are semnificația unei cauze de eliminare a elementului formal al infracțiunii, fapt care certifică denumirea de cauză sau faptă justificativă, aceasta acționând ca atare prin efectul unor norme extrapenale care îngăduie explicit anumite activități. Luând aceasta în calcul, considerăm că la momentul actual este prematur ca legea penală a Republicii Moldova să reglementeze consimțământul victimei drept cauză justificativă generală, în măsura în care ea poate să acționeze în baza antijuridicității, trăsătură distinctă a infracțiunii, pe care am și propus-o ca modalitate de soluționare a chestiunii privind tragerea la răspundere penală a persoanelor care au cauzat daune de natură fizică, psihică, patrimonială drepturilor și libertăților persoanei care și-a exprimat consimțământul la aceste fapte. Completarea art.14 alin.(1) CP RM cu o nouă trăsătură a infracțiunii se impune nu pentru a imita o legislație sau alta, ci ca o cerință obiectivă a recunoașterii cauzelor justificative și a efectelor acestora asupra faptei concrete.

O întrebare care se pune frecvent în doctrină este dacă împrejurările ce constituie cauze justificative pot fi prevăzute exclusiv de legea penală sau ele pot fi reglementate și de alte acte normative, extrapenale, sau dacă pot rezulta din izvoare sau surse extralegale. În doctrină nu există o concepție unitară în privința posibilității recunoașterii cu valoare de cauze justificative și a altor împrejurări, decât cele prevăzute de legea penală, care sunt înscrise în acte normative nepenale. O parte din autori afirmă că nu pot avea valoare de cauze justificative alte fapte decât cele prevăzute de legea penală. Alți autori, reprezentând, se pare, curentul majoritar, sunt de acord cu recunoașterea și a altor cauze justificative, care sunt prevăzute în surse sau izvoare situate în afara legii penale.

Fără a insista în privința discuțiilor dogmatice doctrinare, opinia noastră este că principiul legalității nu se opune considerării drept cauze justificative a unor împrejurări prevăzute de actele normative extrapenale. Legalitatea presupune că orice activitate de aplicare a legii și de stabilire a existenței sau inexistenței infracțiunii trebuie să se facă pe baza legii penale și, eventual, a altor acte normative, în măsura în care legea penală face referire sau trimitere expresă sau implicită la acestea. De pildă, intervențiile chirurgicale sau violențele pe care le presupun anumite sporturi sunt prevăzute de normele care disciplinează activitatea medicală și cea sportivă. Aici se impune o explicație asupra faptului că, deși în sistemul de drept al Republicii Moldova nu există prevederi juridico-penale în legi speciale extrapenale, asemeni legislației penale a României, în măsura în care cauzele justificative nu țin de sistemul de referință al incriminării, pledăm pentru opțiunea recunoașterii validității prevederii cauzelor justificative în acte normative speciale.

În schimb, dacă este vorba despre împrejurări neprevăzute în legea penală sau extrapenală, acestea nu pot fi reținute drept cauze justificative de către subiecții imputerniciți cu aplicarea în concret a legii penale, deoarece

cauzele justificative sunt împrejurări care exclud elementul legal al infracțiunii, mai exact – condiția negativă a inexistenței unei fapte permise de lege (antijuridicitate, elementul injust). Or, excluderea aplicării legii nu poate avea loc decât dacă o altă lege creează o derogare de la incidența legii care prevede fapta ca fiind infracțiune.

Menționăm că materia cauzelor justificative devine incidentă – generic spus – în toate cazurile când legea îngăduie anumite comportamente sau nu le interzice: *volenti et consiententi non fit injuria; qui suo jure utitur nemini injuriam facit (laedere)*. Această concluzie se impune față de rigoarea principiului legalității, potrivit căruia numai faptele interzise expres de lege pot angaja răspunderea penală a unei persoane.

Referințe:

1. Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1976, с.36-60; Кадников Н.Г. Обстоятельства, исключают преступность деяния: Учебное пособие. - Москва: БЕК, 1998, с.60; Михайлов В.И. Согласие лица как обстоятельство, исключющее преступность деяния // Законодательство, 2002, №2, с.71; Мотин О.А. Частный интерес в системе объектов уголовно-правовой охраны. - Самара: Самарская гуманитарная академия, 2006, с.126; Смирнов А.Л. Потерпевший от преступления: Уголовно-правовое исследование: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Ростов-на-Дону, 2007, с.15.
2. Vidaicu M. Consimțământul victimei în dreptul penal // Studia Universitatis (USM). Seria „Științe Sociale”, 2007, nr.3, p.206.
3. Codice penale italiano, RD 19 ottobre 1930, nr.1398, Suppl. alla Gazzetta Ufficiale nr.251 del 26 ottobre 1930.
4. Código penal portuguesa, aprovado pelo Decreto-Lei nº 400/82 de 23 de Setembro, republicado pela Lei nº 59/2007, de 4 de Setembro // www.gnr.pt/portal/internet/legislacao/pdf/CP
5. Уголовный кодекс Швеции: Законодательство зарубежных стран / Под ред. А.В. Серебrenниковой. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с.105.
6. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии: Законодательство зарубежных стран / Под ред. Д.А. Шестакова. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
7. Dongoroz V. ș.a. Explicații teoretice ale Codului penal român. Vol.I. Ediția a II-a. - București: ALL Beck, 2003, p.297; Bulai C. Manual de Drept Penal. Partea Generală. - București: ALL Beck, p.217; Botnaru S., Șavga A., Grosu V., Grama M. Drept Penal. Partea Generală Vol. I. - Chișinău: Cartier juridic, 2006, p.295.
8. Codul penal al Republicii Moldova. Comentariu / Sub redacția lui Alexei Barbăneagră. Centrul de Drept al Avocaților. - Chișinău: ARC, 2003, p.54-55.
9. Ibidem, p.62.
10. Dongoroz V., Kahane S., Oancea I. ș.a. Explicații teoretice ale Codului penal român. Partea Generală. Vol.I. Ediția a II-a. - București: ALL Beck, 2003, p.304-305.
11. Gare Th., Ginetet C. Droit pénal general. - Paris: Dalloz, 2002, p.79.
12. Hotca M.A. Noul Cod penal și Codul Penal anterior. Aspecte diferențiale și tranzitorii. - București: Editas, 2004, p.41.
13. Antoniu G. Tipicitate și antijuridicitate // Revista de Drept Penal, 1997, nr.4, p.18.
14. Hotca M.A. Op. cit., p.40.
15. Antoniu G. Vinovăția penală. - București: Editura Academiei, 1995, p.203.
16. Legea privind transplantul de organe, țesuturi și celule umane: Legea Republicii Moldova nr.42-XVI din 06.03.2008 // Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2008, nr.81/273. (25 aprilie). În vigoare din 25 octombrie 2008.
17. Legea privind donarea de sânge și transfuzia sanguină: Legea Republicii Moldova nr.241-XVI din 20.11.2008 // Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2009, nr.1-2. (13 ianuarie).
18. L'asseur G., Stefani G. Droit pénal général, dixième édition. – Paris: Dalloz, 1978, p.178-179.
19. Codul penal al României: Legea nr.15/1968 // Buletinul Oficial nr.79-79bis/21.06.1968, republicat în temeiul Legii nr.140/1997 // Monitorul Oficial al României, 1997, nr.65. (16 aprilie).
20. Teodosiu M.N. Cauzele justificative // Revista de Drept Penal, 1998, nr.3, p.106.
21. Pop Tr. Drept penal comparat. Partea Generală. Vol.II. - Cluj: Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1923, p.274.
22. Codul penal al României: Legea României din 13 martie 1936 // Monitorul Oficial al României, 1936, nr.65.
23. Raport asupra activității desfășurate de Consiliul legislativ în anul 2002 // Buletin de informare legislativă, 2003, nr.2, p.40-41.
24. Codul penal al României. Promulgat prin Decretul nr.1211 din 17 iulie 2009, publicat în Monitorul Oficial al României. Partea I, nr.510 din 24 iulie 2009, în vigoare de la data care va fi stabilită prin lege de punere în aplicare, dar nu înainte de 1 ianuarie 2011.
25. Antoniu G. Cauzele justificative în proiectul noului Cod penal // Revista de Drept Penal, 2004, nr.2, p.15.
26. Oneca J.A., Mourullo G.R. Estudios penales. - Salamanca: Universidad de Salamanca, 1982, p.520-521.

Prezentat la 01.06.2010